

MARRIAGE, MONEY AND DIVORCE IN MEDIEVAL ISLAMIC SOCIETY

Yossef RAPOPORT, Cambridge University Press 2005, XII + 137 s.

M.Fatih YALÇIN*

Fâtımî, Eyyûbî ve Memlûkler döneminde kadın, köle, göçebeler ve çiftçilerle ilgili çalışmalarıyla tanınan Yossef Rapoport, İslam hukuk tarihi ile de ilgilenmektedir. O, küçük hacimli bu eserde Ortaçağ İslam toplumunu Memlûkler dönemi (1250-1517) üzerinden okuyarak kadının statüsü, evlilikteki hakları, evlilik ilişkisinde paranın rolü ve boşanma ile ilgili çok değerli bilgiler sunmuştur.

Boşanmanın yaygın olmasının modernitenin bir ürünü olduğuna dair yaygın kanıyı yıkma çabası güden bu eser, giriş, beş bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde (s.1-11) yazar, bu kitabın amacının, ailenin tarihi açısından köklü değişikliklere sahne olan Memlûkler döneminde (1250-1517) Mısır, Suriye ve Filistin şehirlerinde yaşayan Müslümanların boşanmalarının arkasında yatan ekonomik, hukukî ve sosyal sebeplerin ortaya çıkarılması olduğunu belirtmektedir (s.4). Kadınların hem evlilik sırasında hem de evlilik sonrasında ekonomik durumlarını öncelediğini savunan yazar, ilk üç bölümde kadınların malî özgürlüğü bağlamında sık boşanmanın ekonomik sebeplerini daha fazla öne çıkarmıştır.

Çalışmasında tarih ve hukuk kitaplarının yanı sıra, fetva literatüründen ve o dönemden günümüze ulaşan mahkeme kayıtlarından yararlandığını belirten yazar, kaynak tahliline de yer vermiş ve XV. yüzyıl tarihçilerinin XIII. ve XIV. yüzyıl tarihçilerine nispetle aile hayatına dair daha detaylı ve daha fazla bilgi verdiğini ifade etmiştir.

Evlilik, boşanma ve mülkiyette cinsler arası paylaşım başlığını taşıyan birinci bölümde (s.12-30) Rapoport, gelinin mehri ile damadın evlilik hediyeleri arasındaki farklılıkları tanımlayarak konuya başlamış ve daha sonra gelinlerin mehri üzerinde durmuştur. Özellikle Memlûkler dönemi varlıklı aileler arasında kadının ekonomik özgürlüğünün durumunu belirleyen başat faktör olan mehrin gelinin ailesi için övünç kaynağı olarak görüldüğünü, gelinin ailesi tarafından verilen mehrin evlilik hayatı boyunca ve evlilikten sonra kadının özel mülkiyeti olduğunu, kocanın mehir üzerinde herhangi bir hak talep edemeyeceğini belirtmiştir. Hukukî bir zorunluluk olmayan mehrin yaygın ve özellikle varlıklı sınıf arasında daha önemli olduğundan, mehir miktarında

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, DKAB.

sık sık aşırıya kaçıldığından ve bazen gelin evlendikten sonra dahi mehrin sebep olduğu ekonomik yükten kurtulmanın yıllar alabildiğinden bahsetmiştir.

Yazara göre, veba salgını gibi özellikle demografik yapıya zarar veren afetler, aile içi ilişkilerin ve dengelerin değişmesini tetiklediği gibi sivil ve askerî elite mensup ailelerin kızlarının mirastan ortalamasının çok üstünde pay almalarını da sağlamıştır. Bu durum evlenen kızların mehirlerini zenginleştirmiş ve ekonomik özgürlüğü de beraberinde getirmiştir. Servet sahibi bu kadınlar çok sayıda din ve eğitim müessesesinin bânisi olmuşlardır. Sayısı büyük bir hızla artan aile vakıflarının başına özellikle XV. yüzyılda kadınlar geçmiştir. Ayrıca zengin mehirleri sayesinde para vakıfları kuran kadınlar, vakıf üyeleri için malî kaynak sağlayabilecek konuma da gelebilmişlerdir (s.25).

İkinci bölüm (s.31-50) mehirlerinin maddî değeri az olan ve çalışan kadınlara ayrılmıştır. Mehirlerinin maddi değeri az olan kadınların önemli bir kısmının tekstil sektöründe çalıştığı tespitini yapan yazar, kazançlı bir işte çalışan kadınların, aile içi güç dengelerini değiştirip ve sık boşanma olgusunun arkasında kadının kazançlı bir işe sahip olmasının yatıp yatmadığını tartışmıştır.

Rapoport, kazançlı işlerde çalışan kadınların, kocalarından az kazansalar da önemli bir ekonomik özgürlüğe sahip olabildikleri tezini savunmuştur. Özellikle tekstil sektöründe çalışan kadınların çoğunun tek başına hayatlarını idame ettirebilecek güçte olduklarını, bu güçteki kadınların çoğunun yüksek boşanma oranları ve kocalarının ölümü gibi sebeplerden dolayı yalnız yaşadığını ifade etmiş ve bu kadınlar için ribat adı verilen dinî yapılar kurulduğunu söylemiştir. Ayrıca ribatların dinî rolleri yanında kadınlar için korunaklı bir yer olma görevini nasıl ifa ettiğinden bahsetmiş ve XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılın başında sayıları çokça artan kadın ribatlarının XV. yüzyılda azalmasına neden olan malî sorunlara kısaca değinmiştir.

Üçüncü bölümde (s.51-68) boşanmaların başat faktörü olarak gördüğü nafakanın para olarak ödenmesinin yaygınlaştığını anlatan yazar, evliliğin yapısının değişerek yeni bir şekil kazandığı ve parasal işlemler süreci haline geldiği tezini başarılı bir şekilde savunmuştur. Evlilik hediyelerinin ödenmesindeki yöntemlerin XIV. yüzyılda değiştiğini, nakit harçlıkların ortaya çıktığını ve karı-koca arasındaki günlük ilişkilerde paranın öneminin arttığını ifade etmiştir. Kocanın, karısının beslenme, giyinme ve barınma ihtiyaçlarını karşılama görevinde hiçbir değişikliğin olmadığını, aksine XV. yüzyılla birlikte kocanın malî yükümlülükleri arasına günlük, aylık veya yıllık düzenli ödemeler yapmasının standart bir uygulama haline geldiğini belirtmiştir.

Dördüncü bölümde yazar, (s.69-88) Memlûk toplumunda boşanma çeşitlerinin hangisinin daha fazla öne çıktığını ve yaklaşık iki buçuk asır boyunca boşanma işlemlerinin geçirdiği değişimi, bu değişimin nedenleri ve sonuçlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Rapoport, İslam hukukunda boşama hakkının kocanın elinde olması dolayısıyla, bazı kadınların kocalarını kışkırtarak kendilerini boşatmaya çalıştıkları çeşitli araçlara değinmiş ve kocaya imtiyaz veren boşama yeminlerinin işleyişi hakkında bilgi vermiştir. Söz gelimi, boşama tehdidinin söz dinlemeyen eşe yönelik sık kullanılan bir araç olduğunu belirtmiş ve bu tehditlerin yapıldığı boşama yeminleri ile ilgili bazı örnekler vermiştir. Memlûk toplumunda boşanmaların bir kısmının karı-kocanın karşılıklı anlaşması ile olduğundan ve bu durumda kadınların vazgeçtiği bazı malî haklardan bahsetmiştir. Ki bu, İslam hukukunda “muhalaa” diye bilinen ayrılık türüdür.

Beşinci bölümde (s.89-110) yazar, boşama yeminlerinin bağlayıcılığı ile ilgili fakihler arasında yaşanan tartışmalara yer ayırmıştır. Toplumda yaygın olarak kullanılan ve ailevî sorunların yaşanmasına neden olan boşama yeminlerinin sadece sözü pekiştirmek amacıyla söylendiğini ve genel kabulün aksine boşanma şartı ile yapılan yeminin sonucunda boşanmanın gerçekleşmediğini savunan İbn Teymiyye’ye geniş yer vermiştir. Onun sadece bu görüşle de yetinmediğini, kocanın aynı anda üç talâk ile eşini boşaması halinde sadece bir talâkın gerçekleştiğini ve üç talâkla boşanmış bir kadının ayrıldığı kocasıyla tekrar evlenebilmesi amacıyla bir başka erkekle boşanmak üzere evlenmesini (hülle) de reddetmesinden genişçe söz etmiştir.

İbn Teymiyye’nin çok tepki toplayan bu fikirlerine yönelik diğer fakihlerin görüşlerine de değinen yazar, İbn Teymiyye’nin boşanma ile ilgili görüşlerinin neden bu kadar güçlü bir tepki ile karşılaştığı sorusuna cevap aramıştır. Yazara göre, onun fikirlerinin bedeviler ve çiftçiler arasında yayılması ve hukuk sistemindeki yeknesaklığı tehdit eder hale gelmesi hem devletin hem de fakihlerin İbn Teymiyye’ye tepki göstermesine neden olmuştur.

Sonuç bölümünde (s.111-114) Memlûkler döneminde boşanmanın ataerkil bir imtiyaz olduğunu, boşamanın kolay ve yaygın olduğunu, Müslümanlar arasında boşanmanın kolay olmasının Memlûk toplumunda yaşayan Hıristiyan ve Yahudi evli çiftleri de etkilediğini, bu dönemde yaşayan kadınların önemli haklara ve önemli ekonomik kaynaklara sahip olduğunu, yüksek boşanma oranlarının kadının elde ettiği ekonomik özgürlükten bağımsız düşünülemediğini, tekstil sektörünün kadının ekonomik özgürlüğü için önemli bir fırsat olduğunu ve ortaçağın sonunda karı-koca arasındaki ilişkileri daha çok paranın belirlediğini ortaya koyan yazar, giriş bölümünde çalışmasının amaçlarına dair belirttiği hususlara yeterince ulaşabilmiştir.

İlgi çekici konusuyla önemli bir boşluğu dolduran bu kitap, Memlûkler dönemi çalışanlarının yanı sıra, İslam dünyasında sosyal hayat, evlilik ve kadın ile ilgilenenler tarafından dikkatle incelenmeyi hak etmektedir. Zira bu eserde yazar, evliliğin başlamasında ve sona ermesinde kadın ve erkeğin konumlarını farklı açılardan ele almıştır. Ayrıca ortaçağda Avrupa ve Çin’de evlilik ve boşanma ile ilgili yapılan modern çalışmalarla Memlûk toplumdaki evlilik ve boşanmaları da zaman zaman mukayese ederek, okuyucunun geniş bir perspektif elde etmesini sağlamıştır. Yazar, elit kesimin yanı sıra elit olmayan kadınların evlilik hayatlarından da kaynakların el verdiği ölçüde bahsetmeye çalışmıştır. Kaynakçanın genişliği, çalışmasını güçlü tezlerle ele almaya imkan vermiştir.

Yazarın tezleri ikna edici olmakla birlikte, çalışmada bazı hususlar açık değildir. Bunlar arasında çok eşliliğin kapsamı ve cariyeler ile onların boşanmadaki rolleri ve ailesinin yönlendirmesiyle evlenen kadınların evliliklerinin nasıl sona erdiği hususları zikredilebilir. Yazarın anlatımından kocasının ölümü üzerine dul kalmış ya da eşinden boşanmış ve şehirde yaşayan varlıklı kadınların yeniden evlenme yahut evlenmeme ile ilgili karar alma yetkisinin kendi kontrollerinde olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu kadınların diğer evliliklerinde kocalarıyla nasıl tanıştıkları ya da onları nasıl seçtikleri hususu net değildir.